

SATU LIDMAN

Kerjääminen ja kaupustelu kielletty!

Syrjinnästä ja syrjäytymisestä Baijerin herttuakunnassa 1500-luvulla

Kokemus omasta normaaliudesta ja ryhmään kuulumisesta ovat tärkeitä identiteetin rakennusaineita niin historiallisessa mielessä kuin nykypäivänäkkin. Toisten poikkeavuuden korostaminen vahvistaa omaa ja oman viiteryhmän normaaliuden tunnetta. Syrjimi-
nen ja syrjäytyminen eivät ole uusia ilmiöitä. Hallinto- ja oikeusjärjestelmän ollessa voimakkaassa muutoksessa loivat valtaapitävät 1500-luvun Baijerissa lakeja, joilla tietyt ihmisryhmät pyrittiin eristämään työtätekevän ja kunnollisen, ”kunniallisen” yhteisön ulkopuolelle. Näin luotiin tietoisesti eriarvoisuutta.

■ Varhaisella keskiajalla ei läntisen Euroopan maatalousyhteiskunnalla ollut vielä mainittavia ongelmia sellaisten ihmisten kanssa, jotka tarvitsivat muiden apua selviytyäkseen. Sitä paitsi oli kirkon tehtävä auttaa niitä, joita Jumala ei ollut siunannut rikkauksilla. Keskiaikaisen, hierarkkisen maailmankäsityksen perustana oli Jumalan luoma ja siksi muuttumaton epätasa-arvo. Tämä tuki ajatusta köyhyyden välttämättömyydestä. 1000-luvulta alkaen kehittyi myös käsitys köyhyyden sisäisestä, uskonnollises-

ta merkityksestä. Tuolloin köyhyyttä ylistettiin myös henkisenä arvona, jonka peruselementtejä olivat nöyryyden ja luopumisen hyveet. Armeliaisuus köyhiä kohtaan oli yleinen velvollisuus ja luonnollinen osa kristityn elämää. Myöhäiskeskiajalla Euroopan taloudellinen tilanne muuttui kuitenkin huonommaksi ja köyhyys kasvoi.¹

1500-luvun kuluessa inflaatio kiihtyi entisestään ja hinnat ja verot nousivat tuntuvasti myös Baijerin herttuakunnassa.² Sekä hallitsijat että työtä tekevä ja veroja maksava kansa ajautuivat syvenevään taloudelliseen ahdinkoon. Myöhäiskeskiajan kurjuus ja suojattomuus muodostivat myös otollisen maaperän nopeasti leviävälle epätoivolle, joka näkyi mm. levottomuutena ja rikollisuutena. Vastoinkäymisille etsittiin selitystä, joka usein löytyi ihmisten huonon elämän nostattamasta Jumalan vihasta ja sen näkyvistä seurauksista.

Köyhyys ajaa yhteiskunnan reunalle

Yhä suuremmat ihmisjoukot vaelsivat paikasta toiseen etsien ravintoa ja parempaa toimeentuloa. Nämä kurjuutensa vuoksi yhteiskunnan reunamille joutuneet ryhmät joutuivat yleensä kohtaamaan epäluuloa ja pelkoa, ja ne leimautuivat ihmisten mielisissä yhä selvemmin kunnianttomiksi. Uuden ajan alkua kohti tultaessa oli kunniaa kehittä-

1. Bronislaw Geremek (1988) *Geschichte der Armut*, München: Artemis, 25–29 ja 68–75.

2. Ingo Schwab (1992) ”Zeiten der Teuerung – Versorgungsprobleme in der zweiten Hälfte des 16. Jahrhunderts” teoksessa Richard Bauer (toim.) (1992) *Geschichte der Stadt München*, München: C.H. Beck, 173–175.

tymässä yhä tärkeämmäksi identiteetin ja elämän mahdollisuuksien perustaksi. Se oli edellytyksenä myös hyvälle kohtelulle lain edessä. Kunnian vähentyminen tai täydellinen tuhoutuminen rajoittivat näin merkittävästi mahdollisuuksia normaaliin elämään. Tiukkojen normien yhteiskunnassa, jossa kunnia oli korkealle arvostettu ominaisuus, muodostuivat häpäiseminen ja syrjintä tärkeäksi osaksi oikeus- ja rangaistusjärjestelmää.³

Köyhyyden syitä ja eri ilmenemismuotoja pyrittiin jo varhain erottelemaan ja käsitteellistämään. Niin keskiajan teologit, kuin aiemmin jo kirkkoisät olivat korostaneet työkuuntoisten ja almuja tarvitsevien kerjäläisten eroa. Myöhäiskeskiajalta lähtien etsittiin entistä ahkerammin keinoja päästä kerjäämisen ongelmasta. Tuolloin haluttiin saattaa tyhjäätoimittajat järkevään puuhaan ja köyhät töihin. Maankiertäminen tuomittiin usein sekä kirkollisissa että juridisissa teksteissä, etenkin jos sillä ei ollut uskonnollisideologia perusteita.⁴

Kuten Euroopan hallitsijat muutoinkin, niin myös Baijerin ruhtinaat ja kaupunkiylimystö kamppailivat taloudellisten ja sosiaalisten vaikeuksien kanssa. Baijerin herttuat tuottivat kiihtyvällä tahdilla mandaatteja, käskyjä ja kehotuksia, joissa ongelmia yritettiin ratkaista kurin ja rangaistuksien avulla. Kasvavan kriminalisoinnin ja sanktioinnin tendenssi oli jo ennen uskonpuhdistusta ja vastauskonpuhdistusta selkeästi havaittavissa elämän eri alueilla. Esimerkiksi tanssimista, juhlimista, juomista ja pelaamista pyrittiin rajoittamaan, sillä tällainen ”jumalaton” ja siveetön elämä toisi mukanaan taivaallisen rangaistuksen. Erityisen suurena huolena oli kuitenkin paikasta toiseen kuljeskelevien ihmisten joukko, ja sen mukanaan tuoma yhteiskunnallinen epävakaus.

Vuonna 1516 julkaisivat Wittelsbachien herttuaveljekset Wilhelm ja Ludwig maanlain,⁵ jossa ylimystöä neuvottiin ja velvoitettiin ryhtymään toimenpiteisiin ”epäilyttävien henkilöiden” suhteen. Listalle päätyivät mm. kerjäläiset, tyhjäätoimittajat, muskantit, mustalaiset ja rihkamakauppiat. Samansuuntainen kehitys oli tyypillistä niin protestantisille kuin katolisillekin maille.

Herttuakunnan ”roskasakkia” rankaistaan

Maanlain esipuheessa viittaavat Baijerin herttuat Ludwig ja Wilhelm niihin ”moninaisiin siveellisiin ja oikeudellisiin, myös hyödyllisiin ja tarpeellisiin statuutteihin, aseuksiin, järjestyksiin ja maanlakeihin”, jotka heidän esi-isänsä aiemmin olivat antaneet, mutta joita ”oli vähänlaisesti noudatettu, ja jotka olivat osittain unohdukseen vaipuneet”.⁶ Koska annettujen lakien noudattamisessa siis esiintyi puutteita, päättivät herttuat Ingolstadtin valtiopäivillä 14. huhtikuuta 1516 uudistaa ja parantaa, sekä muotoilla näitä lakeja uudelleen ”yleiseksi hyödyksi”, ja painaa lopulta ne kaikki yhdeksi kirjaksi.⁷ Valtiopäivillä säädetyt, siis aatelin, luostarien ja kirkkojen sekä kaupunkien edustajat, kokoontuivat keskustelemaan ja päättämään yhdessä herttuoiden

3. Kunniasta ja häpeästä uuden ajan alun yhteiskunnassa ja oikeusjärjestelmässä enemmän: Satu Lidman (2005) ”The Importance of Honour: Differences based on having or losing Honour in Early Modern German society and law” teoksessa Eva Johanna Holmberg & Tom Linkinen (toim.) (2005) *Practices of Inclusion and Exclusion in Premodern Culture*, Turun yliopisto: Cultural History – Kulttuurihistoria 5, 201–228; Satu Lidman (2004) ”Unzüchtige Weiber und Priesterkonkubin vor dem Münchner Rat um 1600”, *Oberbayerisches Archiv*, 128. Band, München: Verlag des historischen Vereins von Obern Bayern, 65–77; Satu Lidman (2004) ”Rikoshistorian lähteillä. Toiseus ja kunniaattomuus 1500-luvun Baijerissa”, *Lähde – historiatieteellinen aikakauskirja* 2/2004, Joensuu: yliopistopaino, 93–111; Satu Lidman (2004) ”Unzüchtige Weiber und Pfaffenköchinnen in München um 1600”, *Agricolan verkkojulkaisu Ennen&Nyt* 2/2004: <http://www.ennenjanyn.net/2-04/lidman.htm>.

4. Geremek (1988) 7 ja 27.

5. Myöhäiskeskiajan Baijerin valtapoliittisesta kehityksestä enemmän: Wilhelm Volkert (2001) *Geschichte Bayerns*, München: C.H. Beck, 37–43.

6. Linausmerkeissä olevat kohdat tekstissä ovat kirjoittajan alkuperäislähteistä kääntämiä otteita. Valikoidut alkuperäiset saksankieliset kohdat löytyvät alaviitteistä suluissa. Niissä olen selvyysden vuoksi noudattanut alkuperäislähteen kirjoitusasua muunnellen, niin että vain erisnimet ja paikannimet ovat suurilla kirjaimilla, kaikki muu pienillä. U-kirjaimissa ei ole hattua.

7. Bayerische Staatsbibliothek: ”Das buch der gemeinen Landpot/Landsordnung/Satzung vnnnd Gebreuch des Fürstenthumbs in Obern vnnnd Nidern Bairn 1516”, ff. Bvi v (”manigerley sittliche vnd rechtmässige, auch nützliche vnd ersprießliche statut, satzung, ordnung, vnd lanndpot”; ”etlich zeit here wenig gehalten, vnd zum tail in vergessenhait komen”). Viitteet jatkossa: BayStabi, Res 2/Bavar. 244 (1516).

Nördlingenin uusgoottilainen narrinkoppi sijaitsee vuonna 1618 rakennettujen raatihuoneen portaiden sokkelissa, kaupunginvankilaan joltaneen oven vieressä. Kivisessä seinämässä olevan ilkkurisen narrinpääkobrahan alla on selvästi luettavissa kiveen hakattu teksti: "nun sind unser zwey" (nyt meitä on kaksi). Kuva: Satu Lidman.

kanssa valtakuntaa koskevista tärkeistä asioista. Nämä kokoukset olivat pitkälle 1500-luvulle poliittisesti erittäin vaikutusvaltaisia ja tärkeitä.⁸ 1500-luvun loppua kohti tultaessa herttuan valta alkoi Baijerissa kuitenkin voimistua ja paikallishallinnosta sekä säädyistä tuli yhä enemmän vain hänen käskijensä noudattajia.

Vuonna 1516 syntynyt maanlaki tuli määräväksi ohjenuoraksi kaikille Baijerin viranomaisille ja asukkaille, ja sitä painettiin ja levitettiin herttuakunnan jokaiseen kolkkaan. Tarvittaessa maanlain tekstistä voitiin irrottaa tiettyä erityisaluetta koskevat kohdat omaksi määräyksekseen, joka sitten luettiin julkisella paikalla ääneen ja naulattiin sen jälkeen kirkkojen ja raatihuoneiden oviin kansan nähtäväksi. Maanlain pykälillä haluttiin taata yleinen rauha ja turvallisuus herttuakunnassa. Sen rajoitukset eivät kohdistuneet ainoastaan vaeltelevaan kansanosaan, vaan niillä säädeltiin myös elä-

mää kaupungeissa. Tuntemattomille tai epäilyttäville henkilöille ei saanut "salaisesti taikka julkisestikaan", ilman ylimystön ja virkamiesten lupaa eikä ilman "kunniallista syytä", antaa yösijaa pitemmäksi ajaksi kuin kolmeksi yöksi. Mikäli tätä asetusta rikottaisiin, olisi vieras pidätettävä tai häntä olisi muuten rangaistava tilanteen mukaisesti.⁹ Kaupungeissa pelättiin ns. "hyödyttömiä ihmisiä", jotka humalassa ja ehkä väkivaltaisesti käyttäytyen liikuskelivat öisillä kaduilla. Maanlain mukaan heidät oli vietävä narrinkoppiin tai yleiseen tyrmään.

Vuoden 1511 Münchenin kaupungin sakkokirjassa oli jo todettu: "mikäli hyödyttömiä henkilöitä tavataan öisin ilman valoa kaupungin kaduilta, on heidät suljettava narrinkoppiin".¹⁰ Useimmissa suurissa kaupungeissa oli tällainen, usein ristikkoseinäinen narrinkoppi, joka toimi vähäisempien rikollisten rankaisupaikkana. Yleensä rikollinen joutui olemaan siellä vain lyhyen ajan, sillä kyseessä ei ollut vankeus, vaan näytösluonteinen julkinen häpäiseminen.¹¹ Kopissa oleva henkilö oli esteettä kaikkien nähtävillä ja pilkattavana. Hänen kohtalonsa tuli olla varoittavana esimerkkinä ohikulkejoille. Nördlingenin kaupungissa on edelleen jäljellä yksi harvoista säilyneistä narrinkopeista. Aiemmin narrinkoppi seisoi ilmeisesti torilla.¹² Narrinkoppirangaistuksen toimivuuden edellytyksenä oli sen julkisuuden ja näkyvyyden optimointi. Häpeällisen käytöksensä vuoksi kopissa istuva leimautui muiden silmissä "narriksi" ja hänen kunniansa sai kolhun.

Vuoden 1516 Baijerin maanlaissa luettiin joukko henkilöitä, joiden kaikenlaista liikuskelua valtakunnassa tulisi rajoittaa. Muun muassa rihkama- ja kulkukauppiaat sekä kaikenlaiset maankiertäjät kuvattiin petollisina ihmisinä, jotka yrittivät tahallisesti vahingoittaa tavallista kansaa kuljettaessaan "tavaransa selässään, liikkuen talosta taloon" ja vieden sen myytäväksi "erityisesti kyliin ja syrjäseuduille". Maanlaissa esitetään useampia syitä siihen, miksi paikasta toiseen kuljeskelevia kaupustelijoita ei pitäisi sietää koko herttuakunnassa.¹³ Koska suurin osa väestöstä asui maalla ja elätti itsensä maanviljelyllä tai käsityöam-

matissa,¹⁴ olivat herttuat huolissaan siitä, että kulkukauppiat huijaisivat ja pettäisivät ymmärtämättömiä maanviljelijöitä väärennyillä mausteilla ja muilla epäaidoilla kauppatavaroilla tai väärillä mitoilla. Lisäksi oli syytä olettaa, että he tavoittelisivat suurinta hyötyä tekemällä aviomiesten tietämättä kauppaa näiden vaimojen kanssa naisia kiinnostavista tavaroista, kuten rasvasta, juustosta ja pellavasta.¹⁵

Herttuat Ludwig ja Wilhelm pelkäsivät myös, että käsityöläiset joutuisivat kilpailutilanteeseen halvalla myyvien kaupustelijoiden takia, ja että herttualliset tullitulot pienentyisivät. Tämän vuoksi maanlaissa kiellettiin kaikenlainen kaupustelu ja oleskelu markkinoilla sekä kirkkopäivillä ja hääjuhlassa kauppatavaran menetyksen uhalla. Kaupustelijat saattoivat nyt ”asettaa julkisesti tavaransa kaupaksi” ainoastaan paikallisen ylimystön luvalla. Niiltä, jotka eivät kahden kuukauden sisällä maanlain julkistamisesta sitä noudattaneet, ja jotka jäivät rikkomuksista kiinni, ”täytyisi ottaa rihkammat pois”. Nämä säädökset eivät kuitenkaan koskeneet niitä kaupustelijoita, jotka myivät kultaa, hopeaa, samettia ja silkkiä luostareille ja aatelille.¹⁶ Kansaa piti siis suojella kaupustelijoilta, mutta ylimystön tuli voida ostaa haluamiaan ylellisyystarvikkeita. Lakia säädettäessä vaikuttivat taustalla selvästi taloudelliset intressit, vaikka samalla korostettiin kieltojen kohteeksi joutuneiden ryhmien vaarallisuutta ja kyseenalaistettiin heidän kunniansa.

Kaupustelijoiden lisäksi toinen huomattava ryhmä, joka joutui herttuoiden ”mus-talle listalle” oli esiintyvien taiteilijoiden, muskanttien, ilveilijöiden ja muiden komedianttien sekalainen joukko.¹⁷ Käsitteellä soittoniekka kuvattiin yleisesti useita eri toimintoja ja lähes kaikkia taiteilijalajeja. Useimmiten nämä olivat paikasta toiseen vaeltelevaa joukkoa.¹⁸ Soittoniekkojen ja muiden esiintyjien marginalisoinnin juuret löytyvät kirkkoisien teksteistä, joissa teatteri kuvattiin paholaisen tuotteena ja näyttelijät pakanallisina ja siveettöminä. Tällaisten ammattiryhmien ja kirkollisten tai uskonnollisten normien välinen konflikti oli suurin syy niiden yhteiskunnalliseen mar-

ginalisointiin. Soittoniekassa ruumiillistuivat maalliset ilot, joille tavalliset ihmiset eivät uskonnollisten ihanteiden takia välttämättä voineet antautua. Koska he yleensä esiintyivät kapakoissa, majataloissa, markkinoilla ja yksityisjuhlissa, yhdistettiin heidät ruokotomaan elämäntapaan, juoppouteen ja pelinhimoon.¹⁹ 1500-luvun moraalia ja siveellisyyttä korostavassa ilmapiirissä heidät liitettiin yhä voimakkaammin ei-toivottuun, siveettömään käytökseen.

Vuoden 1516 maanlaissa nähtiin esiintyvät taiteilijat suurena rasituksena kansanmiehelle ja väitettiin, että he ”jatkovasti ja päivittäin juoksentelevat ihmisten taloissa ja asumuksissa, mistä ei seuraa ainoastaan turhia kustannuksia, vaan myös muuta vaivaa ja vaaraa, kuten tulien sytyttämistä, petoksia”, ynnä muuta rasisusta kansalle. Pelätettiin siis, että taloudellisen hyväksikäytön lisäksi komeljanttarit sytyttäisivät myös taloja ja tiluksia palamaan. Maanlain mukaan tällaisten ihmisten oleskelu majataloissa, kapakoissa, kaupungeissa, kuten myös mark-

8. Volkert (2001) 41–42.

9. BayStabi, Res 2/Bavar. 244 (1516), ff. Ciii v.

10. Stadtarchiv München: Stadtgericht 919, Puesspuech 1511 (Nachträge von 1531 und 1532), ff. 10 r (”item was vnenndlicher leüt, beij der nacht, on liecht an gearlichen ennden begriffen werden, die soll man all in das narrenheüsl legen”). ”unendlich” tarkoittaa tässä samaa kuin ”unnütz” muutoin, sillä viitataan ”hyödyttömään” ja haitalliseen roskasakkiin.

11. Gustav Wulz (1949) ”Ein recht luftiges Gefängnis. Das Narrenhäuslein an der Nördlinger Rathaustreppe”, *Rieser Nachrichten* Nr. 60.

12. Lisää Nördlingenin narrinkopista: Bernd Vollmar & Georg Paula & Catharina Kociumaka (1998) *Denkmäler in Bayern, Stadt Nördlingen*, Bd. VII. 90/2, München: Karl M. Lipp, 144–145 ja Wulz (1949).

13. BayStabi, Res 2/Bavar. 244 (1516), ff. Jv v-Jvi r (”jre pfennwert auff dem rugken, vnnd von hauss zehauss”; ”die jre kauffmanschaft sonnderlich zu den dorffern vnd ainoden”).

14. Volkert (2001), 42.

15. BayStabi, Res 2/Bavar. 244 (1516), ff. Jv v-Jvi r.

16. BayStabi, Res 2/Bavar. 244 (1516), ff. Jv v-Jvi r. (”vnd offenlich jr war vnd pfennwert fayl haben”).

17. Tämä ihmisjoukko mainitaan usein pitkänä listana erilaisia nimikkeitä, jotka ovat osittain synonyymeja. Esim: ”Singer, Pfeiffer, Schalksnarren, Spielleute, Geiger, Lautenschlacher, Sprecher und andere Hofierer”.

18. Jürgen Brandhorst (1994) ”Spielleute – Vaganten und Künstler” teoksessa Bernd-Ulrich Hergemüller (toim.) (1994), *Randgruppen der spätmittelalterlichen Gesellschaft. Ein Hand- und Studienbuch*, Warendorf: Fahlbusch, 157.

19. Brandhorst (1994) 164–165.

Kerjäläispariskunta maata kiertämässä. Raajarikko mies tukee askeltaan kävelytukeen ja -sauvaan. Molempien kasvoilta kuvastuva rujous viitanee myös heidän oletettuihin sielullisiin ominaisuuksiinsa. 1400-luvun lopun kuparipiirros (Staatliche Graphische Sammlung München, Inv. Nr. 10930). Kuva: Satu Lidman.

kinoilla, häätjuhliissa ja kirkkopäivillä oli täysin kielletty – paitsi sillä poikkeuksella, että heidät olisi erikseen kutsuttu esiintymään johonkin juhlaan.²⁰ Tässäkin tapauksessa olisi majatalon isännän selostettava musikkanteille tarkkaan, mitä herttuat olivat määränneet. Mikäli joku soittoniekka kuitenkin yrittäisi väkisin astua esiin ja olisi aikeissa esiintyä, oli säädetty, että ”häneltä olisi ilman varoituksia otettava pois hänen instrumenttinsa, jolla hän aikoi soittaa, ja sen jälkeen heitettävä hänet ulos talosta ja ajettava tiehensä”. Mikäli musikannti käyttäytyisi väkivaltaisesti tai uhkaavasti, oli hänet vangittava ja toimitettava paikallisen ylimystön eteen.²¹

Lokakuussa 1541 kielsivät herttuat Wilhelm ja Ludwig kokonaan tanssimisen majataloissa ja määräsivät kaikki kansalaiset ruokilemaan joka päivä kellon lyödessä 12 polvillaan Jumalan anteeksiäntoa. Pappien tuli kirkoissa muistuttaa Jumalan vihasta, joka ihmisten syntien vuoksi oli langennut

valtakunnan päälle. Tämä Jumalan viha ilmeni ennennäkemättömänä hintojen nousuna, sotina, sairauksina ja uskonriitoina sekä turkkilaisten hyökkäyksinä.²² Herttuat vetosivat näin alamaistensa synnintuntoon ja lietsosivat samalla ilmapiiriä, jossa epäilyttävien yksilöiden tarkkailusta ja ilmiannosta tuli jokaisen ”kunniallisen” ihmisen kansalaisvelvollisuus. Saattoihan yhden syntisen jumalaton teko vaarantaa koko yhteisön elämän. Vaikka määräykset olivat ankaria, lienee selvää, ettei huvielämä käytännössä lakannut. Kuitenkin kaikenlainen ilonpito joutui viranomaisten tarkkailun kohteeksi.

Määrällisesti suurin ja myöhäiskeskiajalta lähtien alati kasvava syrjäytyneiden joukko olivat kerjäläiset. Aikalaiset satiirit, saarnat, pilkkalaulut sekä lait ja rangaistusmääräykset tähtäsivät kerjäläisten vähentämiseen samalla kun valitukset huijarikerjäläisistä lisääntyivät.²³ Kerjäläiset eivät olleet mikään yhtenäinen köyhien ryhmä, vaan joukko erilaisissa elämäntilanteissa olevia henkilöitä. Kerjäämällä elantoaan hankkivat niin spitaaliset, opiskelijat, kerjäläismunkit, pyhiinvaeltajat, raajarikot, sairaat, orvot, nälkäkatastrofien ja luonnonmullistuksien sekä sotien uhrin, kuin työttömät ja työtä vieroksuvatkin.²⁴ Aikalaiskirjallisuudessa ja

20. BayStabi, Res 2/Bavar. 244 (1516), ff. Ciii v-Ciiii r (“in jrn heüsern, auch in den herbergen vilfeltiglich vnd täglich vberlauffen, dardurch sy nit allein zuuergebnen cosstn gebracht, sonder merers vnrats, vnd vbels mit einlegung fewrs auch verräterej”).

21. BayStabi, Res 2/Bavar. 244 (1516), ff. Ciii v-Ciiii r (“dem sol on uerzeihen sein instrument, damit er zuhofiern vermaint, genomen, unnd darzu aus dem hauß gestossen, vnnd weckgejagt werden”).

22. Bayerisches Hauptstaatsarchiv: Kurbayern Mandatsammlung 1541/X/3. Viitteet jatkossa: BayHstA: KMS. Yleensä vuodesta 1598 herttuana hallinnut Maximilian yhdistetään tiukkaan uskonnolliseen kuriin, mutta on huomattavaa, että tämä päivittäinen rukouskäsky annettiin jo 1500-luvun ensimmäisellä puoliskolla. Maximilian jatkoi monessa suhteessa vain edeltäjiensä työtä.

23. Bernd-Ulrich Hergemüller (1994) ”Randgruppen der spätmittelalterlichen Gesellschaft – Wege und Ziele der Forschung” teoksessa Bernd-Ulrich Hergemüller (toim.) (1994), *Randgruppen der spätmittelalterlichen Gesellschaft. Ein Hand- und Studienbuch*, Warendorf: Fahlbusch, 11–12.

24. Franz Irsigler & Arnold Lassotta (2001) *Bettler und Gaukler, Dirnen und Henker. Außenseiter in einer mittelalterlichen Stadt*, München: Deutscher Taschenbuchverlag, 44–45.

-kuvissa heidät kuvataan yleensä surkeina olentoina, jotka pukeutuvat lumppuihin ja kulkevat paikasta toiseen kerjuusauvan kanssa.

Almujen pyytämisen lisäksi kuului ammattimaisen kerjäämisen tekniikoihin myös erilaisten vammojen, sairauksien ja ruumiillisten vikojen esitteleminen. Näin pyrittiin legitimoimaan kerjääminen ja herättämään parempiosaisten säälintunne.²⁵ Usein vammat eivät olleet aitoja, vaan erilaisia paiseita, märkiviä haavoja tai muita ruumiinvammoja saatettiin lavastaa ja jäljitellä, jäseniä käärittiin riepuihin ja taudinkohtauksia näyteltiin dramaattisesti. Ei siis ihme, että kerjäläisiä pidettiin petollisina. Koko tämä joukko oli vaikeasti määriteltävä ryhmä, joka piti sisällään paljon sellaisiakin ihmisiä, jotka yrittivät ansaita elantonsa esiintymällä tai kaupittelemalla jotakin. Joka tapauksessa suurimmalla osalla heistä ei ollut pysyvää asuinpaikkaa, saati sitten varmaa tulonlähdettä, joten he joutuivat liikkumaan ympäri herttuakuntaa toimeentulonsa perässä. Pysyvän asuinpaikan puuttuminen ja kuulumattomuus mihinkään ”kunnialliseen” yhteisöön vaikutti käytännössä siihen, että näitä ihmisiä kohdeltiin lain edessä huommin kuin esim. tietyn kaupungin porvareita tai asukkaita. He joutuivat herkemmin syytteeseen ja pidätetyiksi.

Koska suuri määrä ihmisiä oli ”sopimatonta ja kevytmielisistä syistä antautunut kerjäämiselle”, määräsivät herttuat, että: ”yksikään sellainen henkilö ei saisi kerjätä meidän herttuakunnassamme, kaupungeissamme, toreillamme taikka maalla, joka ei todistetusti kärsi ruumiin heikkoudesta tai vioista, tai joka on lähetetty työhön, eikä siis ole riippuvainen kerjuusta ja almuista”.²⁶ Toisin sanoen vain sellaiset saivat kerjätä, joilla ei ollut mitään muuta mahdollisuutta selviytyä, ja jotka eivät olleet hyödyksi yhteiskunnalle.

Lapset, jotka yrittivät tienata leipänsä kerjäämällä, tuli ottaa ”pois kerjäläisvanhemmiltaan ja laittaa nämä käsityöhön tai muuhun sopivaan puuhaan, taikka rakennustyöhön, ja pitää heidät siellä, jotta he eivät olisi riippuvaisia kerjuusta”.²⁷ Kerjäämisen noidankehä koetettiin näin katkais-

ta ja siinä mielessä myös syrjäytyminen esittää. Ajateltiin, että jos kerran pikkulapset saattoivat kerjätä, niin he olisivat myös kykeneviä työhön. Ensisijaisesti kyseessä ei sittenkään liene ollut huoli näiden lasten hyvinvoinnista sinänsä, vaan pikemmin pelko yhteiskunnan epävakauden kasvusta.

Edellä mainitut sanktiot oli tarkoitettu ”yleisille kerjäläisille”,²⁸ eli herttuakunnan alueella syntyneille ”omille” köyhille ja näiden jälkikasvulle. Nämä niin kutsutut kotikerjäläiset muodostivat suuren ja hajanaisen ryhmän, jonka yhteinen nimittäjä oli kuuluminen tiettyyn paikkakuntaan ja tunnettuus siellä asuvien ihmisten joukossa.²⁹ Keskiajalla oli yleisesti sallittu tietty määrä kotikerjäläisiä, jotka elättivät itsensä pysyvästi almuilla. Ympäriinsä vaeltelevat, eivätkä minkään kaupungin tai muun alueen piiriin kuuluvat ”vieraat kerjäläiset” olivat sen sijaan vailla kiinteää paikkaa yhteiskunnassa. Heidä pidettiin hyödyttöminä.³⁰ Kuten aikalaiskirjallisuudessa,³¹ haluttiin myös maanlaissa sallittu ja rangaistava kerjääminen selkeästi erottaa toisistaan.

Möhäiskeskiajalta alkaen yritettiin köyhäinapua säädellä niin, että tositarpeessa olevien piti todistaa hädänalainen tilansa saadakseen apua.³² Niinpä myös Baijerissa saivat kerjätä vain sellaiset köyhät, joilla oli kerjäämiseen oikeuttava virallinen asiakirja. Maanlaissa määrättiin:

25. Geremek (1988) 63–64 ja (lisää petollisesta kerjäämisestä) Irsigler & Lassotta (2001) 48–56.

26. BayStabi, Res 2/Bavar. 244 (1516), ff. Cv r (”avs vnzymlichen leychtuertigen sachen sich vil leüt des petlen vnndersteen”; ”nyemandt in unserm fürstenthumb, stett nnd märckhten vnd auff dem lannde zu pettlen gestatt werde, der nit mit wissennlicher schwachheit oder geprechen seins leibs beladen, oder zuarbaiten geschickht unnd allso petlens vnd almu-sens nit nottürfftig ist.”).

27. BayStabi, Res 2/Bavar. 244 (1516), ff. Cv r-Cv v (”von den petlern oder pettlerin genomen, zu handtwerchen, oder sonst zymlichen diensten, oder paura arbeit geweist vnnd darzu gehalten werden, damit sy nit also für vnd fürdem pettl anhangen.”).

28. ”gemaine pettler”

29. Irsigler & Lassotta (2001) 24.

30. Geremek (1988) 56 ja Hergemüller (1994) 11.

31. Irsigler & Lassotta (2001) 48.

32. Esimerkiksi Nürnbergissä tulivat jo 1300-luvulla käyttöön metallinapit, jotka oikeuttivat tietyllä alueella kerjäämiseen: Geremek (1988) 61.

”Tästä eteenpäin ei sallita yhdenkään kerjäläisen kerjätä, mikäli hänellä ei ole uskottavaa todistetta ylimystöltään. Tällaista todistusta ei myöskään ylimystön tule ilman riittävää ja perinpohjaista tutkimusta ja asianlaitojen koettelua antaa. Kerjäläinen, jolla tällainen aisakirja on, saa kerjätä vain sillä alueella, jossa hän on syntynyt ja kasvanut, ei muualla. Tästä eteenpäin ei tule etenkään kenenkään ulkopuolisen, eikä myöskään herttuakunnan asukkaan, jolla ei ole yllä mainittua lupaa ylimystöltään vakavan rangaistuksen uhalla kerjätä meidän herttuakunnassamme Baijerissa, vaan heidät on karkotettava.”³³

Ulkopuoliset kerjäläiset, erilaiset kaupustelijat, maankiertäjät sekä tyhjäntoimittajat ja tietenkin ne, jotka yrittivät kerjätä ilman asianomaista paperia tai muuta todistusta, sekä ”muut sellaiset epäilyttävät ihmiset” eivät saaneet viipyä missään pitempään kuin yhden yön yli. Sen jälkeen heidän tuli jatkaa matkaansa, kuten myös keisarillisessa laissa oli määrätty.³⁴ Yleisillä markkinoilla ja kirkkojen edessä kerjääminen oli tästä eteenpäin, erityisesti ”raskaan juoksun” eli taloudellisesti vaikeiden aikojen³⁵ vuoksi kielletty. Lisäksi monin paikoin oli sattunut ”suuria paloja” eli vaarallisia tuhopoltoja, joiden yhteydessä kaikki edellä mainitut ihmisryhmät olivat ”vahvasti epäilyksen alaisia”.

Aivan samanlainen oli tilanne elokuun 1565 mandaatissa, jossa herttua Albrecht valitteli ”alamaisparkojensa” kurjaa kohtaloa ja määräsi kaikki tuntemattomat henkilöt ja kerjäläiset tuhopoltoista epäillyiksi. Ylimystöltä hän vaati tehokasta toimintaa, jotta syylliset mitä pikimmiten saataisiin oikeuden eteen. Oli etsittävä majataloista, metsistä ja myös tarttuvia tauteja kantavien joukosta, jonne syylliset saattaisivat piiloutua. Naapuruston ja asukkaiden olisi autettava etsinnöissä.³⁶ Kaikki ”kunniallisen” yhteisön ulkopuolella elävät ryhmät leimattiin näin selkeästi rikollisiksi ja vaarallisiksi. Heidän rankaisemisensa olisi muiden etu.

Kerjäläisten ohella myös mustalaiset olivat varattomia ja vailla vakinaista asuinsijaa. Romaaniväestöä oli saapunut Saksan

keisarikuntaan ensi kerran 1400-luvun alussa. Vuosisadan lopulla oli heidän elämässä viimeistäänkin muuttunut selviytymiskamppailuksi ylimystön harjoittamaa vainoa vastaan.³⁷ Vuoden 1516 maanlaissa evättiin romaaneilta kokonaan pääsy herttuakuntaan. Heidät kuvattiin joukkona, joka aiheutti monenmoista pahaa tavallisille maalaisihmisille, eivätkä he siksi ”saisi enää vaellella edes takaisin” herttuan mailla.³⁸ Suhtautuminen romaaniiväestöön oli vielä ehdottomampaa ja tiukempaa, kuin muiden syrjittyjen ryhmien kohdalla. Maanlaissa määrättiin jopa, että ”jos heidät tavattaisiin vielä herttuankunnan mailta, ja joku asukas nousisi heitä vastaan, ei tämä olisi rikkonut, eikä tehnyt mitään väärää meitä (herttuaita), eikä ylimystöään vastaan”.³⁹ Jos siis joku maanlain julkaisemisen jälkeen toimisi jollakin tavalla tähän ryhmään kuuluvaa henkilöä vastaan, vaikka väkivaltaisestikin, ei hän olisi rikkonut lakeja, eikä häntä voitaisi siitä rangaista. Näin romaaneista tuli virallisesti lainsuojattomia ja oikeudettomia.

Eivät vain syrjityt ihmisryhmät sinänsä, vaan myös tavallinen kansa, joka – ehkäpä hyvästä tahdostaan tai rahan toivossa – ha-

33. BayStabi, Res 2/Bavar. 244 (1516), ff. Cv v (”man sol auch hinfür kainen pettler mer petlen lassenn, er hab dann nit des glaubwürdig urkund von seiner herrschafft. welhe vrkund von desselben obrigkait ausserhalb gnugsamer vnd grüntlicher besichtigung vnd erfahrung nit gegeben sol werden. wo aber der pettler die hat, alßdann mag er jm lanndtgericht, oder der statt oder marckht daraus er geporen oder erzogen ist, vnd sonst weytter nit pettlen. es sol auch in sonnderhait füran gar kainem auslender, auch den inwohern, die nit wieobstett von jrer herrschafft zaichen haben in vnserm hertzogthumb bairn, bey swärer straff zu pettlen mer gestatt, sonder darauß gepotn werden.”).

34. BayStabi, Res 2/Bavar. 244 (1516), ff. Ciii v-Cv r (”annder dergleich argkwenig leüt”).

35. Mainitaan myös esim. vuoden 1530 ja 1534 mandaateissa: BayHstA: KMS 1530/III/28 ja BayHstA: KMS 1534/IV/20. Münchenin kaupungin osalta asiasta tarkemmin: Ingo Schwab (1992) 166–188.

36. BayHstA: KMS 1565/VIII/4.

37. Irsigler & Lassotta (2001) 168–169.

38. BayStabi, Res 2/Bavar. 244 (1516), ff. Cii v-Ciii r (”nit mer hin und wider zeziehen”).

39. BayStabi, Res 2/Bavar. 244 (1516), ff. Ciii r (”wo sy aber weitter darjnn betretten, und yemands mit der that, gegen jnen zehandeln fürnemen würde, der sol gegen unns, unnd seiner obrigkait oder herrschafft, daran nit gefräuel oder unrechts gethan haben.”).

lusi auttaa näitä, joutui rangaistuksien uhan alle. Erityisesti majatalon isäntien tui olla jatkuvan tarkkailun kohteena, sillä heidän pelättiin tarjoavan yösjän musikanteille ja muille matkalaisille.

”Missä kievarin isäntä, oli se sitten kaupungissa, toreilla tai maalla, tietoisesti kestissee tuollaista soittoniekkaa, tai antaa tämän majatalossaan esiintyä, on paikallisen ylimystön sakotettava häntä, niin usein kun rikkomus tapahtuukin, yhden punnan ja penningin edestä”.⁴⁰

Herttuallinen laki kielsi myös muita asukkaita majoittamasta tai auttamasta kerjäläisiä, kaupustelijoita tai muita matkalaisia. Tämä kertoo siitä, että kansalla oli käytännössä kontakteja näihin yhteiskunnan ulkopuolisiin ryhmiin. Tähän haluttiin kuitenkin nyt puuttua alleviivaamalla ero ”kunniallisten” kansalaisten ja ”epäilyttävien” henkilöiden välillä.

Säädökset ankaroituvat

Maanlaissa herttuat ilmaisivat suorasanaisesti pettymyksensä huonosti toteutuneiden aiempien säädösten suhteen. Heidän mielestään ei-toivotuille henkilöille oli sallittu aivan liian vapaa kulku, eikä ylimystö ollut kerjäämisen ja kaupustelun suhteen riittävän tarkkana.⁴¹ Tästäkin huolimatta ei vuoden 1516 maanlaista tullut niin voimallista tai tehokasta, että se olisi jäänyt viimeiseksi kaltaisekseen marginaaliryhmiä syrjiväksi säädökseksi. Päinvastoin, sen jälkeen annettiin yhä useammin samantyyppisiä ja tiukempia säädöksiä.⁴² Useimmiten ne alkavat valituksella siitä, kuinka usein ja millaisia säädöksiä aiemmin oli annettu ja miten huonosti näitä noudatetaan, sekä miten tavallinen kansa kärsii tästä viranomaisten piittaamattomuudesta.

Tästä turhautuneesta sävystä on tehtävä se johtopäätös, ettei herttuoiden toivomia rangaistuksia suinkaan aina pantu täytäntöön. Syrjittyjen ryhmien tilanne ei siis käytännössä ehkä ollut niin dramaattinen, kuinka mitä mandaattien perusteella voisi kuvitella. Uhkauksista ja toimeenpannuista karkotuksistaikin huolimatta nämä ihmiset

Baijerin herttuakunnan ja Münchenin kaupungin oikeustoimialueen välinen rajapyykki myöhäiskeskiajalta. Karkotetut kerjäläiset ja rikolliset vietiin tai heidän käskettiin mennä tietyn maantieteellisen rajan tuolle puolen. Maastossa rajat oli merkitty mm. tällaisilla paaluilla. Kiveen hakattu Baijerin herttuakunnan vinoneliöinen vaakuna viestittää, että linnarauban alueelta karkotetun on pysyttävä tällä puolella pylvästä. Toisella puolella on Münchenin munkkiaiheinen vaakuna, joka kertoo kaupungin oikeustoimialueen alkavan. Nykyään rajapyykki sijaitsee Münchenin Elisabeth-puistossa. Kuva: Satu Lidman.

palasivat kuitenkin jatkuvasti uudelleen valtakunnan rajojen sisäpuolelle – eikä vähiten siksi, etteivät naapurialueetkaan liene suhtautuneen heihin erityisen hyväksyvästi.

Herttuoiden suhtautuminen kerjäläisiin ja muihin epäilyttäviin ryhmiin tiukentui selkeästi 1500-luvun aikana painetuissa mandaateissa. Tämä on nähtävissä jo helmikuun 1526 mandaatissa, jonka herttuat Wilhelm ja Ludwig julkaisivat paikasta toiseen vael-

40. BayStabi, Res 2/Bavar. 244 (1516), ff. Ciii v-Ciii r (“wo auch ain wirt, es sey in stett, märckten, oder afm lande, ainichen solichen spilman oder hofierer, in seinem hauss hierüber wissentlich enthalten, vnd hofirn würde lassen, derselbig wirt sol von seiner gericht obrigkait des orts, alß oft es geschicht, vmb ain pfund pfening vnser münss unnachlässlich gestrafft werdenn”).

41. BayStabi, Res 2/Bavar. 244 (1516), ff. Ciii v-Cv r.

42. Merkittävä osa näistä on säilynyt suuressa mandaattikokoelmassa Baijerin valtionarkistossa Münchenissä (KMS). Kyseessä ovat yleensä yhden sivun pituiset määräykset ja julistukset, joita painettiin ja levitettiin jokaiseen kaupunkiin herttuakunnassa.

televan ”roskasakin” takia. Viimeistään silloin määrättiin, että kiinni saatujen kuulusteluissa voitiin käyttää myös kidutusta. Aukkaiden oli myös tehtävä yhteistyötä epäilyttävien henkilöiden kiinni ottamiseksi, ja heidät oli vangittava välittömästi. Kuulusteluissa oli tarpeen vaatiessa käytettävä kidutusta. Syytetty oli tällöin ”kiskottava ilmaan”, eli nostettava katon rajaan selän puolelle sidotuista käsistä roikkuen.⁴³ Tämä kuulustelumenetelmä oli peukaloruuvien lisäksi käytössä uuden ajan alun Baijerissa. Sen tehokkuutta voitiin halutessa lisätä ripustamalla syytetyn jalkoihin painoja, jolloin olkavarret viimeistään menivät sijoiltaan. Käytännössä kidutusta ei kuitenkaan suinkaan aina käytetty, vaikka laki sen olisikin sallinut.

Vuonna 1535 antoivat herttuat Wilhelm ja Ludwig jälleen painaa mandaatin, jossa he muistuttivat jo useamman kerran määränneensä samasta asiasta. Herttuat totesivat, että huolimatta vaeltelevia ja kerjääviä ihmisryhmiä koskevasta lainsäädännöstä, joutuvat he jatkuvasti kuulemaan, miten tällaiset ihmiset tekevät pahojaan valtakunnassa. Ylimystön tuli siksi kysyä ja kirjoittaa muistiin kiinni otettujen kasteessa annettu ja lisänimi sekä synnyin- ja asuinpaikka. Mikäli he eivät olleet syntyneet herttuakunnan mailla, oli heidän vannottava, etteivät he tulisi enää koskaan sinne takaisin.⁴⁴ Jos kiertolainen kävi kansalaisen tai viranomaisen kimppuun ja siinä yhteydessä pääsi hengestään, ei tapon tehnyt osapuoli saanut rangaistusta. Se, joka karkotuksestaan huolimatta palasi takaisin sai valapaton kohtelun.⁴⁵ Tämä saattoi tarkoittaa esim. sormien katkaisua tai muuta ruumiillista rangaistusta, jopa kuolemantuomiota. Tällainen lainsäädäntö, jossa kiertolaisia kohtaan osoitettua väkivaltaa vähäteltiin ja heidän rikollisuuttaan korostettiin, oli omiaan lietsomaan yleistä lynkkausmielialaa.

1500-luvun edetessä samantyyppisiä mandaatteja julkaistiin kiihtyvällä tahdilla. Niissä mainitut rangaistukset ja sanktiot tiukentuivat ja lisääntyivät. Mukaan tuli yhä enemmän kidutusta sekä ruumiillisia ja häpeärangaistuksia. Kun epäilyttävät henkilöt vuoden 1516 maanlaissa määrättiin karko-

tettavaksi maasta, niin vuosisadan lopulla kehoitettiin lakia täydentävissä mandateissa jo määräämään tarvittaessa kuolemantuomioita. Myös vaatimus kansan osallistumisesta tähän ”ihmisjahtiin” kasvoi koko ajan. Alkuvuodesta 1566 määräsi herttua Albrecht, että kerjääminen oli hirttämisen uhalla kielletty.⁴⁶

Lokakuussa 1584 herttua Wilhelm kuvaili ylimystön puutteellista toimintaa kiertolaisien suhteen ja kirjoitti, että tämä on herttuallisten säädösten sekä itse herttuoiden ja heidän maineensa pilkkaamista. Ylimystön tulisi aktiivisesti etsiä epäilyttävät henkilöt käsiinsä ja tiedottaa tästä kaikesta kuukausittain herttuan hoviin. Samalla mainittiin, että kiertolaisia ja mustalaisia tulee rangaista ”julkisella häpeäpaalussa seisottamisella, korvien leikkaamisella, ruoskimisella tai muulla kovalla rangaistuksella”.⁴⁷ Näitäkin sanktioita on kuitenkin pidettävä vain säädösten suomena mahdollisuutena; paikallisylimystö noudatti tuomioissaan käytännössä huomattavasti miedompaa linjaa.

Uusi lehti syrjinnän historiassa kääntyi 1598, kun kiihkokatolilainen Maximilian otti paikkansa Baijerin herttuana. Hän jatkoi edeltäjiensä perinteitä, mutta valitsi kaikessa vielä tiukemman linjan. Kesällä 1608 määräsi herttua Maximilian, että rikollisia irtolaisia tulisi rankaista ruumiillisilla tai kuolemanrangaistuksella. Tämän tulisi tapahtua ”ilman minkäänlaista armoa tai pitkiä oikeudenistuntoja, ja nimittäinkin siinä paikassa, missä rikos oli tapahtunut olisi heidät hirtettävä köydellä lähimpään puuhun”. Ne, joita ei tarvinnut rankaista näin kovasti, joutuivat työskentelemään kahleissa yleisillä linnoitus- ja rakennustyömailla. Kaikkien 10–70-vuotiaiden irtolaismiesten ja -naisten oli osallistuttava näihin töihin, jos he vain suinkin kykenisivät.⁴⁸ Maximilianin politiikassa yhdistyivät intressit valtakunnan puolustuskyvyn ja talouden parantamiseksi sekä vastauskonpuhdistuksen ja uuden moraalisisiveellisen järjestyksen ihanteet.

Syrjinnän dynamiikka ja vaikutukset

Yhteisö ja sen epäviralliset normit sekä sosiaalinen kontrolli olivat tärkeässä asemas-

sa uuden ajan alun syrjimis- ja rankaisujärjestelmässä. Vähäisen individualismin yhteiskunnassa, jollainen myöhäiskeskiaikainen ja uuden ajan alun yhteiskunta eittämättä oli, sanktioitiin kollektiivisia arvoja loukanneet rikokset rankimmin.⁴⁹ Yleinen käsitys siitä, että yksittäisen henkilön tekemä rikollinen teko ei loukkaa vain tämän, vaan koko yhteisön kunniaa siitä johtuvan rikkoutuneen maailmanjärjestyksen ja jumalallisen vihan takia, oli laajalle levinnyt.⁵⁰

Tästä asetelmasta syntyi ”kunniallisten” kansalaisten parissa eräänlainen kollektiivinen motivaatio ja tarve huolehtia rikollisina pidettyjen ryhmien vangitsemisesta ja tuomitsemisesta. Syrjiminen ja rankaiseminen eivät uuden ajan alussa tähänneet kaidalta polulta harhautuneen yksilön sosiaalisen aseman eheyttämiseen. Kyseessä oli pikemminkin epäilyksen alaiseksi joutuneen joukon leimaaminen, jotta ns. normaalit ja kunnialliset ihmiset voitaisiin selkeämmin erottaa yhteiskunnan marginaalisista elävistä henkilöistä, joiden kunnia oli kyseenalaistettava. Mitä enemmän vastoinkäymisiä yhteisö joutui kohtaamaan, sitä suurempi oli sen tarve löytää syyllinen, jota voitaisiin rangaista.

Taistelussa ei-toivottuja marginaaliryhmiä vastaan kehittyi maaseudun ja kaupunkien tavallisesta kansasta, jota itse asiassa haluttiin suojella rikollisuutta vastaan, ylimystön yhteistyökumppaneita. Kerjäläisiä, maankiertäjiä, musikantteja ja kaupustelijoita tai mustalaisia ei missään tapauksessa saanut auttaa taloudellisesti, vaan jokainen oli velvollinen ilmoittamaan epäilyttävistä henkilöistä ylimystölle. ”Normaalien” ihmisten yhteisöllä oli näin tärkeä tehtävä rankaisuja kurinpitäjärjestelmässä. Paikallisylimystön tehtävänä taas oli tiedottaa asianhaaroista herttualle. Se oli myös velvollinen huolehtimaan siitä, että herttuoiden käskyt toteutuisivat, ja että kaikki sujuisi annettujen lakien mukaan.⁵¹ Tiivistyvät kurinpitotoimenpiteet ja kriminalisointi sekä voimakas byrokraatisoituminen kehittyivät uuden ajan hallinto- ja oikeusjärjestelmän tyypillisiksi elementeiksi.

Vieraiden ja marginalisoitujen henkilöiden oikeudellisesta rajaamisesta yhteiskun-

nan reunamille tuli yksi liikkeelle panevista voimista prosessissa, jonka seurauksena syntyi suuri joukko vaeltelevaa kansaa ja kriminaali alakulttuuri. Lopultakin helpoin tapa tulla toimeen näiden ihmisten kanssa oli heidän siirtämisensä valtakunnan rajojen ulkopuolelle.⁵² Oikeudelliset sanktiot syrjäytettäviä ryhmiä kohtaan olivat 1500-luvun alussa vielä huomattavasti miedompia ja syrjityt ihmisryhmät joutuivat useimmiten ”vain” karkotetuiksi kaupungista tai herttuakunnasta. Karkotus oli kuitenkin jo sinällään vakava rangaistus, joka sisälsi häpeällisiä ja siis kunniaa vaurioittavia elementtejä. Se saattoi myös käsittää häpeäpaalussa seisomisen ja/tai ruoskimisen. Vaikka tällä tavoin rankaistut henkilöt olivat usein jo alun alkaen ”kunniattomia”, olivat julkiset rangaistukset omiaan korostamaan heidän erilaisuuttaan suhteessa muuhun yhteiskuntaan.

1500-luvun kurinpidolla oli moraalisia ja taloudellisia taustoja, mutta se oli eittämättä myös suunnattu tiettyjä ei-toivottuja ihmisryhmiä vastaan. Vuosisadan loppua kohden tultaessa rangaistukset kovenivat myös käytännössä, kun paikallisylimystön rankaisupaineet lisääntyivät herttuan vallan kasvaessa, ja tiettyihin rikoksiin ja ei-toivottui-

43. BayHstA: KMS 1526/II/18 (”etlich mal lär aufziehen”).

44. BayHstA: KMS 1535/IV/17 (”tauff vnd zunamen hayß/vnd von wann er pürtig/auch wo er anhaims seye”).

45. BayHstA: KMS 1554/IV/6 (”solcher fräueler/dardurch enttleibt wurden/so soll doch niemandts nichts dardurch verworcht haben”).

46. BayHstA: KMS 1566/II/25.

47. BayHstA: KMS 1584/X/13 (”öffentlicher furstellung auf den pranger/abschneidung/vnd beschnitzung der ohren/ruetten außhawen/vnnd in andere scharpffe weeg”).

48. BayHstA: KMS 1608/VI/13 (”an leib vnnd leben ohn alle gnad/ohne einigen langen vmbstend/oder haltung vil malefiz rechtens/vnnd zwar eben an dem orth/wo das verhandlen beschehen/mit dem strang/an den nechsten baumb”).

49. Schwerhoff koskien mm. Emil Durkheimin teoriaa mekaanisesta solidaarisuudesta: Gerd Schwerhoff (1991) *Köln im Kreuzverbör. Kriminalität, Herrschaft und Gesellschaft in einer frühneuzeitlichen Stadt*, Bonn: Bouvier, 28–29.

50. Esim. BayHstA: KMS 1541/X/3 ja Schwerhoff (1991) 162 ja 230.

51. BayStabi, Res 2/Bavar. 244 (1516), ff. Lv r-Lv v.

52. Schwerhoff (1991) 443.

hin ihmisryhmiin kiinnitettiin yhä enemmän huomiota. Kysymys oli hallitsemattomien yhteiskunnallisten ongelmien sekä yleisen järjestyksen ja Jumalan luoman harmonian rikkoutumisen pelosta. Sodat, luonnonkatastrofit ja tautiepidemiat tuntuivat todistavan syntien seurauksista. Näihin uhkakuviin lakia säättävä ylimystö reagoi kriminalisoidulla yhä uusia tekoja ja käyttäytymismuotoja. Tiettyjen ryhmien oikeudellinen syrjintä johti syvenevään yhteiskunnalliseen jakautumiseen. Kaikissa niissä lukuisissa mandaateissa, järjestyksissä ja asetuksissa, joita joka puolella herttuakunnassa kiihtyvällä tahdilla naulattiin raatihuoneiden ja kirkkojen oviin ja luettiin kansalle ääneen, mainittiin yhä uudelleen sama epäilyksen alainen ihmisjoukko.

Vaikka kansalla olikin arkipäivän tasolla myös kosketusta marginaaliryhmiin, ei ole kovinkaan vaikeaa kuvitella, miten nämä erilaiset ryhmät säädösten ja rangaistuksien seurauksena vähitellen rinnastuivat toisiinsa ihmisten mielissä ja saivat negatiivisia merkityksiä. Vieras ja tuntematon koettiin uhkaavana, pelottavana ja pahana. Psykologinen jako normaaleihin ja epäilyttäviin ihmisiin, meihin ja ”niihin toisiin” vahvistui sitä mukaan kun jälkimmäiset syrjäytyivät tai syrjäytettiin yhteiskunnan ulkopuolelle. Syrjinnän, tuomioiden ja rankaisemisen kautta marginaaliryhmät erotettiin ”kunniallisista” ihmisistä niin sosiaalisessa kuin juridisessäkin mielessä. Heidät kuvattiin petollisena, vaarallisena, väkivaltaisena, parantumattomana, jumalattomana, kelvottomana, epäilyttävänä ja kunnianttomana tyhjäntoimittajien roskajoukkona. Usein heistä tuli myös täydellisen lainsuojattomia. Epätasa-arvoinen kohtelu lain edessä ja lisääntyvät ennakkoluulot näitä ryhmiä kohtaan vaikeuttivat heidän ennestäänkin epävakaita toimeentuloaan ja pitivät heidät ”kunniallisen” yhteiskunnan ulkopuolella. ■